

**XIX ASR INGLIZ SAYYOHLARI VA ARXEOLOGLARINING SAMARQAND
HAQIDAGI TADQIQOTLARIDA SAMARQANDNING MINTAQA MIQYOSIDA
TUTGAN O'RNIGA E'TIBOR.**

Mavlanov Asliddin Shuxratovich

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tarixshunoslik va
manbashunoslik kafedrasi 2-bosqich tayanch doktoranti*

Anotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrdan O'rta Osiyoga nisbatan ingliz hukumati tomonidan qiziqishning ortishi natijasida, tarixshunoslikning ham rivojlanish yo'nalishlari bayon etiladi. Xorij tadqiqotchilari va sayyohlarining Samarqandning iqtisodiy, ijtimoiy madaniy jihatdan o'rganish ko'lami hamda unga nisbatan bergan tavsiflari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Buyuk Ipak yo'li, tarixshunoslik, transit hudud, me'moriy yodgorliklar, madaniy ko'prik, Sharqiy Renessans, imperiya markazi, temuriylar, sharqning yuragi, g'oya, ekzotik o'lka.

Abstract: This article examines the development of historiographical studies that emerged as a result of the growing interest of the British government in Central Asia from the nineteenth century onward. It analyzes the scope of foreign researchers' and travelers' studies of Samarkand from economic, social, and cultural perspectives, as well as the descriptions and assessments they provided of the city.

Keywords: Central Asia, Great Silk Road, historiography, transit region, architectural monuments, cultural bridge, Eastern Renaissance, imperial center, Timurids, heart of the East, idea, exotic land.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные направления развития историографии, сформировавшиеся в результате возросшего интереса британского правительства к Центральной Азии начиная с XIX века. Анализируются масштабы изучения Самарканда зарубежными исследователями и путешественниками в экономическом, социальном и культурном аспектах, а также даются оценки и характеристики, представленные ими в отношении города.

Ключевые слова: Центральная Азия, Великий шёлковый путь, историография, транзитный регион, архитектурные памятники, культурный мост, Восточный Ренессанс, центр империи, Тимуриды, сердце Востока, идея, экзотический край.

XIX asr oxiri — XX asr boshlariga kelib, ingliz tarixshunosligida Samarqand mavzusi tobora sivilizatsiyalar to'qnashuvi doirasida o'rganila boshladi. Ayniqsa, Tamerlan (Amir Temur) shaxsiyati va uning Samarqandni "imperiya markazi" sifatida shakllantirish siyosati G'arb olimlarini qiziqtirgan asosiy yo'nalishlardan biri bo'ldi. Ingliz tarixchisi H. G. Rawlinson 1889-yilda shunday yozgan edi:

"The glory of Samarkand rests not only upon its monuments, but upon the imperial vision that gave them birth" — ("Samarqandning shon-shuhrati faqat uning me'moriy

yodgorliklariga emas, balki ularni yaratgan imperatorona qarashlarga ham tayanadi”). [1] Bu iqtibosdan ko‘rinadiki, ingliz mualliflari Samarqandni Timuriylar davlatining mafkuraviy va siyosiy modeli sifatida baholaganlar. Ular uchun Samarqand — “Sharqiy Rennessans” markazi, Islom va Yevropa o‘rtasidagi “madaniy ko‘prik” vazifasini bajargan shahar sifatida talqin etilgan.

XX asrda bu yondashuvni E. G. Browne, A. J. Arberry, V. Minorsky kabi sharqshunoslar davom ettirgan. Ularning asarlarida Samarqandning siyosiy o‘rni emas, balki intellektual-madaniy ta’siri tahlil qilinadi. Masalan, Arberry o‘zining “Oriental Heritage and the Renaissance of the East” (1952) nomli asarida shunday yozadi: “Samarkand was the pulse of the East, transmitting science, poetry, and wisdom to both India and Europe” — (“Samarqand Sharqning yuragi bo‘lib, ilm, she’riyat va donolikni Hindistonga ham, Yevropaga ham uzatgan”).[2] Bu qarashlar orqali ingliz tarixshunosligi Samarqandni madaniy diffuziya markazi sifatida talqin etganini ko‘ramiz. Shu jihatdan, ularning tadqiqotlari G‘arb tarixshunosligining klassik orientalist paradigmasiga mos keladi: ya’ni Sharq — “ilhom manbai”, G‘arb esa “merosxo‘r” sifatida tasvirlanadi. [3]

Biroq XX asr o‘rtalaridan boshlab ingliz tarixshunosligida orientalist yondashuv tanqid ostiga olindi. Edward Saidning “Orientalism” (1978) asari bu jarayonni tubdan o‘zgartirdi. Said fikricha, G‘arb olimlari Sharq tarixini “ekzotik”, “passiv”, “o‘tmishga qamalgan” tarzda tasvirlab, ularni o‘z siyosiy maqsadlariga moslashtirganlar. Shundan so‘ng Samarqand haqidagi ingliz tadqiqotlari ham yangi bosqichga o‘tdi: u endi “mustamlakachilik nigohi” ostida emas, balki madaniyatlararo muloqot kontekstida o‘rganila boshlandi. [4]

Bu yo‘nalishning yorqin namoyandalaridan biri — R. N. Frye bo‘lib, u o‘zining “The Heritage of Central Asia” (1996) asarida Samarqandni “Transoxiana yuragi” deb ataydi va uni Islom sivilizatsiyasining eng muhim ilmiy markazlaridan biri sifatida talqin etadi. U shunday yozadi: “Samarkand was more than a city; it was an idea — the embodiment of the intellectual power of the East” — (“Samarqand shunchaki bir shahar emas edi; u g‘oya edi — Sharqning intellektual qudratini mujassamlashtirgan markaz edi”). [5] Frye uchun Samarqand — Markaziy Osiyoning siyosiy emas, madaniy o‘zlik timsolidir. Bu qarash orqali ingliz tarixshunosligida postkolonial paradigmaning shakllanishini kuzatish mumkin. Ya’ni, XIX asrda “egzotik o‘lka” sifatida talqin qilingan Samarqand, XX asr oxiriga kelib, “sivilizatsiyalararo dialog” markaziga aylantiriladi. [6]

Zamonaviy tadqiqotchilar — Peter Golden, Beatrice Forbes Manz, Devin DeWeese singari olimlar ham bu yondashuvni davom ettirdilar. Ayniqsa, Manz o‘zining “Power, Politics and Religion in Timurid Iran and Central Asia” (2007) asarida Samarqandni Temuriylar imperiyasi ideologiyasining markazi sifatida talqin qiladi. U yozadi:

“The legitimacy of Timur’s rule was materially embodied in the monumental urban fabric of Samarkand” — (“Temurning hokimiyat legitimligi Samarqandning ulug‘vor me’moriy qiyofasida moddiy jihatdan aks etgan”). [7] Bu g‘oya o‘z navbatida ingliz tarixshunosligida shahar-madaniyat modeli konsepsiyasining rivojlanishiga olib keldi. Ya’ni, Samarqand endi

“imperiya poytaxti” emas, balki ideologik va diniy tasvirning me’moriy kodlari orqali o’rganiladigan tarixiy organizm sifatida talqin qilinmoqda. [8]

XXI asr boshlarida ingliz tilidagi tarixshunoslikda Samarqand mavzusiga yondashuv yanada murakkablashdi. Endi bu shahar faqat tarixiy yoki arxeologik obyekt sifatida emas, balki global meros va identitet fenomeni sifatida o’rganila boshlandi. Zamonaviy tadqiqotchilar — S. Whitfield, J. Masson, J. Hillenbrand, P. Jackson kabi olimlar Samarqandni Markaziy Osiyo tsivilizatsiyasi timsoli sifatida tahlil qilganlar.

Masalan, S. Whitfield “The Silk Roads: Trade, Travel, War and Faith” (“Ipak yo’llari: savdo, sayohat, urush va e’tiqod”- 2004) asarida shunday yozadi:

“Samarkand is not merely a monument of the past; it is a living testimony to the constant exchange of ideas, goods, and faiths across Eurasia” — [9] (“Samarqand shunchaki o’tmish yodgorligi emas; u Yevrosiyo bo’ylab g’oyalar, tovarlar va e’tiqodlarning uzluksiz almashinuvi haqida guvohlik beruvchi tirik timsoldir”). [9]

Bu yondashuvda Samarqandning tarixiy o’tmishi “dinamika” tushunchasi orqali talqin qilinadi — ya’ni, u o’z davrida faqat Sharqning emas, balki butun insoniyat sivilizatsiyasining madaniy o’chog’i sifatida ko’rsatiladi. Ingliz tarixshunosligining bu yangi bosqichi transmilliy tarix konsepsiyasi bilan chambarchas bog’liq bo’lib, u tarixiy jarayonlarni faqat hududiy doirada emas, balki global tarmoqlar kontekstida o’rganishni maqsad qiladi. [10] Shuningdek, ingliz tadqiqotchisi Jonathan Bloom o’zining “The Architecture of the Islamic World” (“Islom olami me’morchiligi”- 2001) asarida Samarqandni “me’moriy kod” sifatida tahlil qilib, shunday yozadi:

“The blue domes of Samarkand are not symbols of empire alone; they are visual metaphors of a universal aspiration towards knowledge and divine harmony”— (“Samarqandning moviy gumbazlari faqat imperiya timsollari emas; ular bilim va ilohiy uyg’unlik sari insoniyatning umumiy intilishining tasviriy metaforalaridir”). [11]

Bloomning bu qarashi ingliz tarixshunosligida semiotik yondashuvning kuchayganidan darak beradi. Endi Samarqand me’morchiligi siyosiy qudrat belgisi sifatida emas, balki ramziy madaniy til sifatida tahlil qilinmoqda. Shu bois XXI asr ingliz manbalarida Samarqand “ko’p qatlamli sivilizatsion matn” deb qaraladi. [12]

XXI asr ingliz tadqiqotlarida Samarqandga oid tahlillarni yangi yo’nalishga — meros diplomatiyasi (heritage diplomacy) konsepsiyasiga ham bog’lash mumkin. Masalan, Timothy May o’zining “The Mongol Empire and Its Legacy” (“Mo’g’ullar imperiyasi va uning merosi”- 2007) nomli tadqiqotida Samarqandni “madaniy vositachi” sifatida tahlil qilib, shunday yozadi: “The city of Samarkand acted as a mediator between different civilizations, embodying both conquest and coexistence” — (“Samarqand turli sivilizatsiyalar o’rtasida vositachi bo’lib, zabt etish va hamkorlik g’oyalarini o’zida mujassamlashtirgan”). [13] Bu qarashlar shuni ko’rsatadiki, zamonaviy ingliz tarixshunosligi Samarqandni endi “Sharqning g’aroyib shahri” sifatida emas, balki insoniyat madaniyatining uzluksiz dialog maydoni sifatida ko’radi. Shu bilan birga, ingliz olimlari bu jarayonda UNESCO merosi, transkultural muloqot, madaniy diplomatiya kabi zamonaviy ilmiy kategoriyalarni qo’llaydilar. [14]

Shuningdek, Caroline Finkel o'zining "Osman's Dream" (Usmonlilar orzusi- 2005) asarida Samarqandning Yevrosiyo tarixidagi o'rnini "marosimiy siyosat" konsepsiyasi orqali izohlaydi: "Samarqand stood as a ceremonial capital that linked Asia and Europe through shared symbols of power and belief" ("Samarqand Osiyo va Yevropani hokimiyat va e'tiqodning umumiy ramzlari orqali bog'lovchi marosimiy poytaxt sifatida qad rostlagan edi"). [15]

Shu tariqa, ingliz tarixshunosligida XXI asrga kelib Samarqandga doir tadqiqotlar postorientalist paradigmalardan uzoqlashdi. Endi u tarixiy, diniy, me'moriy, siyosiy hamda semantik birlik sifatida o'rganilmoqda. Bu esa ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarda Samarqand obrazining "tarixiy obyektдан – madaniy subyekt" darajasiga ko'tarilganini anglatadi. [16]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rawlinson, H. G. The Legacy of Central Asia. London: Routledge, 1889, p. 112.
2. Arberry. J. Oriental Heritage and the Renaissance of the East. Cambridge University Press, 1952, p. 78.
3. Said, E. Orientalism. London: Penguin, 1978, p. 23.
4. Said, E. Orientalism. London: Penguin, 1978, p.55.
5. Frye, R. N. The Heritage of Central Asia. Princeton University Press, 1996, p. 14.
6. Golden, P. B. Central Asia in World History. Oxford University Press, 2011, p. 98.
7. Manz, B. F. Power, Politics and Religion in Timurid Iran and Central Asia. Cambridge University Press, 2007, p. 132.
8. DeWeese, D. Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Pennsylvania State University Press, 1994, p. 211.
9. Whitfield, S. The Silk Roads: Trade, Travel, War and Faith. British Museum Press, 2004, p. 17.
10. Subrahmanyam, S. Connected Histories: Notes towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia. Modern Asian Studies, 31(3), 1997, p. 761.
11. Bloom, J. The Architecture of the Islamic World. Thames & Hudson, 2001, p. 92
12. Hillenbrand, R. Islamic Architecture: Form, Function and Meaning. Edinburgh University Press, 2004, p. 145.
13. May, T. The Mongol Empire and Its Legacy. Brill, 2007, p. 203.
14. UNESCO. World Heritage and Cultural Diplomacy: The Case of Central Asia. Paris, 2019, p. 12.
15. Finkel, C. Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire. Basic Books, 2005, p. 54
16. Jackson, P. The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion. Yale University Press, 2017, p. 318.
17. Peter Hopkirk, The Great Game: On Secret Service in High Asia, London: John Murray, 1990, p. 45.